

середні значення вищими є саме у них. Тобто підлітки, схильні до девіантної поведінки частіше ніж підлітки, не схильні до прояву такої використовують фізичну силу проти іншої людини, кричать, сваряться, погрожують, кепкують, лаються, пліткують, ламають речі, суперечать нормам, правилам, вимогам, ображаються, заздять іншим, вони більше сильні до роздратування, «спалахують» за найменшого збудження, недовірливі до оточення, проявляють різкість, грубість тощо. В цілому вони ворожіше і агресивніше ставляться до інших. Але, на відміну від підлітків, схильних до девіантної поведінки, почуття провини є вищим у підлітків, не схильних до девіантної поведінки, тобто ставлення останніх до себе частіше базується на переконанні, що вони є поганими, вчиняють негарно. Результати статистичної обробки дозволяють стверджувати, що у підлітків, які не схильні до девіантної поведінки та підлітків, схильних до прояву такої найбільше відрізняються такі форми агресії, як вербальна агресія та підозрілість (t-критерій найбільший).

У цілому проведений аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що підлітки, схильні до девіантної поведінки є агресивнішими і ворожішими, ніж підлітки, схильні до такої поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. – М., Редакц.-изд. центр консорциума "Соц. здоровье России", 1994. – 221 с.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 1997. – 336 с.
3. Вейланде Л.В.-В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки //Науковий Вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 6-7. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2002. – С. 111-115.

О.Д. Кравченко
Полтава

ОСОБЛИВОСТІ УСВІДОМЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СТУДЕНТСЬКІЙ ГРУПІ

Постановка проблеми. Актуальна на часі проблема реформування системи вищої педагогічної освіти потребує подальшого вивчення психологічних умов формування професійної готовності майбутнього вчителя до здійснення ним професійних функцій в умовах нових реалій шкільної практики. Одним із важливих соціально-психологічних чинників розвитку особистості студента у процесі оволодіння ним професійною діяльністю виступає студентська група, як цілісне утворення, зі своїми особливостями структурно-рольового функціонування, міжособистісних взаємин і системою цінностей.

Для багатьох студентів навчальна група є референтною, оскільки серед усіх різноманітних гуртів, у яких проходить їх життєдіяльність, саме у ній він проводить найбільше часу — як відведеного на навчання, так і вільного; вона об'єднує студентів спільною навчально-професійною діяльністю, яка є провідною в даний момент розвитку особистості. Студентські групи об'єднують молодь і в поза аудиторний час (наприклад, у гуртожитку, під час проходження практики, проведенні дозвілля тощо).

Оскільки процес професійного становлення студента відбувається на тлі активізації його соціальної ідентифікації, коли він усвідомлює себе частиною певної соціальної і професійно-зорієнтованої групи, то спілкування в студентському середовищі можна розглядати в якості вагомий детермінанти формування професійної спрямованості, фахових знань, умінь і навичок, розвитку професійно-важливих якостей майбутнього спеціаліста. Входження в студентський колектив і розвиток стосунків у ньому сприяє як становленню громадянськості особистості в цілому, так і її професійній ідентифікації[4].

У сучасних дослідженнях особливостей соціалізації студентської молоді розкривається виховний потенціал студентського колективу (О.Севастьянова, О.Розказова); розглядаються ефективні умови його гуртування у процесі навчання (Л.Жалдак), вивчається вплив оптимізації структури лідерства у студентському колективі на формування професійної спрямованості студентів (Є.Є.Косило, Є.М.Нікіреєв, Р.М.Фатихова, Т.М.Щеглова та ін.). Проте не отримала належної уваги дослідників проблема вивчення впливу досвіду спілкування у навчальній групі на формування комунікативної компетентності студентів, зокрема розвитку їх соціально-перцептивних здібностей. Особливого значення ця проблема набуває в контексті зміщення акценту в сучасній системі професійної підготовки майбутнього вчителя із накопичення знань і умінь до розвитку їх творчого мислення та професійної самосвідомості, формування здібностей до рефлексивної діяльності (Н.В.Кузьміна, А.К. Маркова, В.А. Семиченко, Л.А.Петровська, Т.С. Яценко та ін.).

Метою нашого дослідження стало вивчення динаміки розвитку комунікативних настанов на міжособистісну взаємодію у студентській групі та особливостей їх усвідомлення в залежності від ставлення до неї. Ми виходили з таких припущень:

- важливим чинником професійного становлення особистості майбутнього вчителя виступають опосередковані навчально-професійною діяльністю міжособистісні стосунки в студентській групі;
- ставлення студентів до свого колективу зумовлено, з одного боку, індивідуально-психологічними характеристиками їх особистості, а з іншого — особливостями функціонування колективу і його діяльності;
- наближення перспективи професійної діяльності впливає на динаміку міжособистісних стосунків у студентській групі і зумовлює стильові особливості поведінки студентів у міжособистісній взаємодії та збільшення адекватності їх усвідомлення.

В якості вихідних засад нашого дослідження виступили розроблені у психології теоретичні положення про соціальну сутність особистості та вирішальну роль діяльності, спілкування та міжособистісних стосунків у процесі її розвитку та формування (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, С.Л.Рубінштейн); особливості конфліктної взаємодії та психологічні умови її попередження (Н.М.Ануфрієва, М.Р.Бітянова, Н.В.Гришина, А.Б.Коваленко, М.Н.Корнєв), міжособистісну рефлексію як механізм формування соціально-перцептивних здібностей і самопізнання суб'єкта педагогічної діяльності (Г.В.Брагіна, Г.О.Ковальов, О.Г.Мирошник, В.І.Слободчиков та ін.).

Результати теоретичного аналізу проблеми. Міжособистісні стосунки в студентській групі (як і в будь-якій іншій) розглядаються у психології як емпіричні відносини реальних людей в їх реальному спілкуванні. Виступаючи в якості об'єктивних умов взаємодії і спілкування, які забезпечують здійснення спільної діяльності, вони вимагають не будь-якого, а цілком визначеного стилю поведінки в групі, набуваючи значення факторів, які впливають на формування окремих властивостей особистості.

Дослідженню внутрішньо групової комунікації, як основи групових процесів, присвячені роботи Г.Андреєвої, Є.Дубовської, Р.Немова, М.Обозова та ін.; як важлива складова соціально-психологічного клімату в колективі та показник психологічної сумісності її членів вона аналізується у працях В.Бойко, Н.Казаринової, Р.Кричевського, В.Куніциної та інших.

Комунікативний аспект міжособистісних стосунків, на думку дослідників, з одного боку, відображає активність і динаміку психологічних взаємозв'язків між членами групи, характеризуючи особистісну опосередкованість процесів спілкування у ній. З іншого — розкриває суб'єктивний зміст реальних стосунків, особливості психологічного взаємоприйняття, можливості взаємодії, характер взаємостосунків у цілому.

Розгортання внутрішньо групових міжособистісних стосунків веде як до їх гармонізації, яка відображається, зокрема у сумісності, так і до дисгармонізації, прикладом якої виступає міжособистісний конфлікт. Несприятливий розвиток міжособистісних стосунків у групі приводить до поступового відособлення окремих її членів, зменшення числа комунікативних контактів, переважання опосередкованих зв'язків над безпосередніми, згортання комунікативних контактів до формально необхідних, порушення зворотного зв'язку тощо[1].

При характеристиці комунікативних процесів в умовах групової діяльності дослідники виокремлюють два аспекти аналізу. Перший співвідноситься із вирішенням членами групи спільних задач (так звана «ділова комунікація»), другий — передбачає вивчення внутрішньо групового спілкування, з точки зору підтримання внутрішньої цілісності функціонування групи і забезпечення її психологічної єдності («експресивна», відносно автономна від предметної діяльності комунікація). Остання розглядається, насамперед, через особливості міжособистісного пізнання і взаєморозуміння в групі, як міжособистісні контакти переважно емоційного характеру. При цьому зазначається тісний взаємозв'язок обох типів комунікації, їх супідрядність та взаємовплив, які змінюються в процесі розвитку групи і впливають на формування її соціально-психологічного клімату (В.Бойко, А.Ковальов, В.Панфьоров та ін.).

Для початкових етапів функціонування групи характерним є переважання емоційного, особисто спрямованого спілкування, а по мірі узгодження функціонально-рольових очікувань у процесі здійснення сумісної діяльності, зростає роль ділового. Розвиток комунікативних стосунків між членами групи включає: 1) первинне сприйняття, в результаті якого формується перше враження; 2) зближення, спрямоване на формування оцінки і самооцінки, розвиток рефлексивних стосунків, актуалізацію настанови на сумісні дії; 3) сумісну дію, яка приводить до прийняття міжособистісних ролей і визначення статусу в спілкуванні; 4) укріплення почуття спільності «МИ», формування норм спілкування і включення механізмів взаємовпливу [2]. Ці типи спілкування супроводжують процес формування згуртованості групи від емоційно-комунікативної контактності її членів до їх ціннісно-цільової єдності (А.Петровський, Г.Андреєва, А.Донцов та ін.).

Різні форми спілкування, в яких здійснюються міжособистісні стосунки, можна розглядати в якості об'єктивних характеристик психологічного клімату групи (засоби спілкування, форми звернення один до одного, структура безпосередньої і опосередкованої комунікації, частота і спрямованість контактів тощо). Суб'єктивно ж він переживається у формі почуття психологічного комфорту, задоволеності собою і стосунками в групі, на основі оцінки свого положення, сприйняття і оцінювання характеру взаємодії та спілкування в групі. Тобто у спілкуванні через поведінку і діяльність розкриваються суб'єктивний зміст реальних стосунків людей один із одним, оцінка наявних взаємостосунків у групі, які впливають на подальшу взаємодію. Тут мова йде не стільки про відображення реального стану справ у групі, скільки про особливості відображення соціально-психологічної реальності у свідомості її членів.

Індивідуально-суб'єктивний «образ групи» формується на основі уявлень про цілі і умови групової діяльності, структуру міжособистісних стосунків, мотиви та характер спілкування в ній. Він виконує важливу психологічну роль в регуляції групових процесів і визначенні «внутрішньої позиції» особистості як по відношенню до групи в цілому, так і до кожного її члена, конкретизуючись, зокрема у комунікативних настановах на міжособистісну взаємодію. На думку Я.Л.Коломинського, їх формування може характеризуватися власними закономірностями, які не співпадають із закономірностями спостережуваного спілкування (5, 168).

Навчання студентів у складі малих груп забезпечує підвищення його ефективності, посилює його виховну і розвивальну функції, згуртовує групу. Згуртована студентська група має свої переваги. У такій групі вища результативність навчально-пізнавальної

діяльності, спостерігається постійна взаємодопомога, виявляється прагнення до спільного оволодіння знаннями не лише під час занять, а й у поза аудиторний час (підготовка до лабораторних робіт, екзаменів, заліків), має місце висока задоволеність стосунками, відсутні конфлікти всередині групи, а також з викладачами чи студентами з інших груп. Формування єдності думок студентів стосовно професійних проблем є істотною передумовою розвитку їх професійної спрямованості [7].

Низький рівень міжособистісних стосунків у студентській групі на початку її функціонування характеризується значним розривом між підсистемами ділових і особистих відносин, низькою згуртованістю групи. Взаємність у відносинах тут досягається, як правило, за рахунок емоційно-особистісних контактів у замкнених групах; офіційні лідери у структурі відносин мають низький статус. У процесі спільної діяльності у студентських групах виникають емоційно-психологічні зв'язки, що призводить до створення неформальних об'єднань — мікро груп. Професійна спрямованість лідируючої мікро групи (до якої входять студенти, яким члени групи віддають перевагу) характеризує як міжособистісні стосунки в групі, так і згуртованість її в цілому [3].

Найбільш високий рівень розвитку стосунків у студентському колективі, за даними досліджень, фіксується на IV курсі, розкриваючись в таких його характеристиках як «згуртованість», «колективізм», «контактність», «відкритість». Він характеризується оптимальним поєднанням ділових і особистих відносин, зростанням показників взаємності і задоволеності в усіх сферах взаємин на основі різнобічних ділових і дружніх контактів студентів, високим статусом їх офіційних лідерів у сфері стосунків. Істотних змін в розвитку відносин у студентському колективі на випускному курсі, порівняно з попереднім не спостерігається [6].

У процесі групового функціонування змінюються не лише реальні стосунки, а і їх відображення (сприйняття, оцінювання, розуміння) на рівні індивідуальної свідомості. У групах високого рівня розвитку, де стосунки опосередковані сумісною діяльністю, виникає особливий вид сприйняття людини людиною, коли один суб'єкт сприймає іншого в його відношенні до об'єкту діяльності, тоді як у низькоорганізованих групах — такий тип взаємодії і взаємо пізнання лише складається (Г.М.Андреева, О.О.Бодальов, А.У.Хараш та ін.). Ці особливості проявляються в реальному спілкуванні, визначаючи орієнтування в особі співрозмовника та в ситуації спілкування, прогнозування можливих варіантів її розвитку, формування цілей взаємодії, передбачення можливих наслідків застосування тих чи інших способів спілкування та рефлексивного відбиття своєї поведінки.

Особливості оцінювання комунікативної взаємодії в студентській групі та вибір стратегії спілкування в ній, ми розглядаємо як важливу когнітивну складову розвитку комунікативних здібностей студентів до здійснення ефективного професійного спілкування в умовах педагогічної діяльності. Ми припускаємо, що в процесі навчання в педагогічному вузі збільшується рівень адекватності в оцінюванні комунікативних стосунків у студентській групі та зростає зорієнтованість студентів на продуктивну міжособистісну взаємодію, що виступає важливим чинником емоційного прийняття свого колективу.

Методика та організація дослідження. Ми ставили задачі дослідити динаміку розвитку комунікативних настанов на міжособистісну взаємодію в студентській групі в процесі навчання та особливості їх усвідомлення в залежності від емоційного прийняття групи. Для їх вирішення ми використовували комплексну методику, до якої увійшли:

— методика дослідження особливостей поведінки в конфліктних ситуаціях (за К.Томасом), яку ми використовували для вивчення: а) структури комунікативних настанов на взаємодію в студентській групі; б) особливостей їх усвідомлення за даними само оцінок і зовнішніх оцінок;

- методика дослідження міжособистісних стосунків «Моя група» (за Ю.Гільбухом), яка дозволила нам виявити особливості емоційного прийняття студентами своєї групи за такими параметрами як згуртованість, задоволеність стосунками та конфліктність;
- розроблена нами анкета для дослідження особливостей усвідомлення причин конфліктної взаємодії у студентській групі, причини якої змістовно співвідносилися з основними сферами активності студентів у групі, що дозволило з'ясувати функціонально-рольову, діяльнісну та особистісну зумовленість конфліктів. У дослідженні взяли участь студенти II та IV курсів природничого факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка, які навчаються за спеціальністю «Біологія та практична психологія».

Результати емпіричного дослідження

— Нами виявлені певні відмінності як структури комунікативних настанов у процесі міжособистісної взаємодії у студентських групах, так і особливості їх усвідомлення студентами 2-го та 4-го курсів. Порівняння середніх значень рангів, що характеризують різні стилі спілкування, дозволяє говорити, що у процесі професійного навчання зростає зорієнтованість студентів на таку взаємодію, як співпраця і зменшується, відповідно, вираженість таких комунікативних настанов, як пристосування і суперництво. Співставлення результатів самооцінювання і зовнішніх оцінок комунікативних орієнтацій на компромісну взаємодію не виявило значних розбіжностей даних у залежності від курсу навчання, що свідчить про високий рівень його усвідомлення, характерний для всіх студентів. Проте якщо більш адекватно студенти 2-го курсу усвідомлюють стратегії компромісу та уникнення, то на 4-му курсі найменша різниця об'єктивних і суб'єктивних оцінок стосується таких комунікативних настанов як суперництво і співпраця. Окрім того, у процесі навчання збільшується адекватність сприйняття студентами особливостей поведінки одногрупників у конфліктних ситуаціях. Так якщо різниця середніх значень оцінок і само оцінок на другому курсі складає 1,2 бали, то на четвертому — вона істотно знижується і складає 0,6 бали.

— У процесі навчання студентів зростають показники їх задоволеності стосунками у колективі. Так високий рівень задоволеності своїм колективом виявили 71% опитаних студентів 4-го курсу, тоді як на 2-му курсі високі показники емоційного ставлення виявлено лише у 55% студентів. Причому показники задоволеності групою мають більшу тенденцію зростання при переході від 2-го до 4-го курсу серед студентів, для яких домінуючою комунікативною стратегією виступає співпраця, порівняно з тими студентами, що зорієнтовані на суперницький стиль взаємодії у групі. Це можна пояснити тим, що співпраця є більш продуктивним стилем міжособистісної взаємодії в групі і тому сприяє, відповідно, більшій задоволеності стосунками, які ґрунтуються на її основі.

— Аналіз причин конфліктів, виражений при оцінюванні студентами стосунків у своїй групі за їх частотою, має як кількісні, так і змістовні відмінності у студентів молодших і старших курсів. По-перше, вони стосуються більшого діапазону процентних значень конкретних груп конфліктів, названих на 4-му курсі (0,3%—16%) порівняно з 2-м курсом (2,6%—10,6%), що засвідчує більш диференційоване усвідомлення причин конфліктної взаємодії студентами старших курсів. Це може пояснюватися тим, що ці студенти більше часу навчаються разом, мають більш різноплановий досвід взаємодії і стосунків і, відповідно, краще знають один одного. Найбільшу частоту, за оцінками однокурсників, у їхній групі мають конфлікти, пов'язані із проблемами лідерства та з організованістю групи, що узгоджується із даними інших авторів про роль «організаційних» конфліктів на початкових етапах функціонування групи. Дещо несподіваним виявилася найбільш виражена причина конфліктної взаємодії на 4-му курсі: за визначенням студентів — це конфлікти, які стосуються матеріальних питань.

— Співвіднесення частоти конфліктів за змістовними критеріями, пов'язаними з основними сферами активності особистості в студентській групі (соціально-психологічним, діяльнісним та особистісним) показує більшу частоту особистісних

причин у виникненні конфліктів серед другокурсників, тоді як у четвертокурсників таку позицію займають діяльнісні конфлікти. Ми усвідомлюємо, що дані результати мають попередній характер, стосуються оцінного ставлення студентів до свого колективу і комунікативної зорієнтованості його членів і потребують їх співвіднесення з об'єктивними характеристиками функціонування студентського колективу. Проте виявлені когнітивно-комунікативні відмінності в орієнтаціях на міжособистісну взаємодію студентів педагогічного вузу у процесі їх професійного навчання представляють практичний інтерес у контексті розвитку рефлексивної складової комунікативної компетентності майбутнього вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В.В., Ковалев А.Г., Панферов В.Н. Социально-психологический климат коллектива и личность. — М.: Мисль, 1983. — 206с.
2. Волков И.П. Межличностной контакт как психологическая основа группообразования // Вопросы психологии познания людьми друг друга и общения. — Краснодар, 1978.
3. Жалдак Л. Управління гуртуванням студентської групи // Освіта і управління, 1999. — № 3. — С. 99-102
4. Коломінський Н.Л. Міжособистісна взаємодія як соціально-психологічна детермінанта становлення громадянськості сучасної молоді в контексті спадщини А.С.Макаренка // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка. — Т. VI. — вип. 2. — С. 159-163.
5. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. — Минск, 1976.
6. Корсак Г.Б. Влияние межличностных отношений в студенческой группе на формирование профессиональной направленности учителя: Автореф. На соискание ученой степени канд. психологических наук. — М., 1986. — 16с.
7. Лузан П.Г., Жадан Л.М. Студентська група дієздатна тільки тоді, коли вона згуртована і безконфліктна: Про оптимізацію міжособистісних взаємин в ній // Педагогіка толерантності, 1999. — № 2. — С. 53-56.

О.Г. Мирошник, А.В. Мирошниченко
Полтава

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СПІВРОЗМОВНИКА У СПІЛКУВАННІ

До проблеми ефективного спілкування проявляють велику зацікавленість не тільки професійні психологи і соціологи, але й політики, педагоги, соціальні робітники, керівники, та всі ті, хто в своїй практичній діяльності пов'язаний із взаємодією людей. Ця зростаюча увага пов'язана з процесами реформування сучасного суспільства, розвитком демократичних процесів у країні, гуманізацією системи освіти, впровадженням у систему виробництва нових технологій, орієнтованих перш за все на людину та її цінності.

Історично і в процесі індивідуального розвитку спілкування є необхідною умовою існування людини, одним із найважливіших чинників її соціального розвитку. Будучи суттєвим боком будь-якого різновиду людської діяльності, спілкування відображає об'єктивну потребу людей в об'єднанні, співробітництві один із одним, а також є умовою розвитку самотності, цілісності, індивідуальності особистості.

Вже незаперечним є твердження про те, що якість соціального життя людини великою мірою залежить від характеру її спілкування з іншими людьми. Отримання задоволення від спілкування позначається на психологічному благополуччі учасників комунікативного процесу, водночас постійне незадоволення соціальними контактами й